

TÜRÜK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 33, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 06.05.2023

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 01.06.2023

Sayfa / Page: 221-233

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Tuba Betül ACAR

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk
Dili ve Edebiyatı ABD, Doktora Öğrencisi

tubabetulacar@gmail.com

HİKÂYET-İ DİNİYYE VE ESERDEKİ MİTOLOJİK TASVİR ÜZERİNE*

Öz

Hikâyet-i Diniyye, Ankara Milli Kütüphane'de yer alan Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz B 76 demirbaş numarasına kayıtlıdır. Eserin yazarı ve yazılış tarihi bilinmemektedir. Ancak yapılan dil incelemesi sonucunda Batı Türkçesinin ilk evresini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olduğu kanıtlanmıştır. 87 varaktan oluşan eserde, 98 dini hikâye yer almaktadır. Dil özelliklerinin yanı sıra söz varlığına katkı sağlayacak kullanımlar da mevcuttur. Tematik olarak dini bir eser olsa da bir hikâyede yer alan mitolojik tasvir dikkat çekicidir. Hikâyede yeryüzü yaratıldıktan sonra yeryüzünü görmeye gelen bir meleğin, cennetten gönderilen kırk bin boynuzlu ve ayaklı bir öküzün, öküzün de yine cennetten gönderilen Lusiya adında bir balığın üzerinde durmasını anlatan bir tasvir yer almaktadır. Bu hikâyeyi dikkat çekici ve incelenbilir kılan özellikler ise şöyledir: Hikâyeye sahabilere rivayet olduğunu belirtilerek başlanması, İslamiyete ait unsurlara yer vermesi ve hikâyede yer alan tasvirin benzer örneklerine ve minyatürlerine farklı yazılı kaynaklarda da karşımıza çıkmasıdır. Yapılan incelemeler ve karşılaştırmalar sonucunda; bu hikâyede yer alan tasvirde İslamî bir etki ve değişim görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hikâyet-i Diniyye, Türk Mitolojisi, Mitolojik Unsurlar, Öküz, Balık.

* Bu çalışma Hikâyet-i Diniyye (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin) adlı yüksek lisans tezinden hareketle oluşturulmuştur.

HİKÂYET-İ DİNİYYE AND ON THE MYTHOLOGICAL DEPICTION IN THE WORK

Abstract

Hikâyet-i Diniyye is registered to in the National Library Manuscripts Collection 06 Mil Yz B 76 inventory number in the National Library of Ankara. The author and date of writing of the work are unknown. However, as a result of the language examination, it has been proven that it belongs to the Old Anatolian Turkish period which constitutes the first stage of Western Turkish. The work, consisting of 87 leaf, contains 98 religious stories. In addition to language features, there are also uses that will contribute to vocabulary. Although it is thematically a religious work, the mythological depiction contained in a story is remarkable. In the story, there is a depiction of an angel who came to see the earth after the earth was created, an ox with forty thousand horns and feet sent from heaven, and the ox standing on a fish named Lusiya, also sent from heaven. The features that make this story remarkable and studyable are as follows: The story begins by stating that it is narrated from the companions, includes elements belonging to the Islamic religion, and similar examples and miniatures of the depiction contained in the story also appear in different written sources. As a result of the examinations and comparisons made; there is an Islamic influence and change in the depiction in this story.

Key Words: Hikâyet-i Diniyye, Turkish Mythology, Mythological Elements, Ox, Fish.

Giriş

Ankara Milli Kütüphanede yer alan Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz B 76 demirbaş numarasına kayıtlı olan *Hikâyet-i Diniyye*, 87 varaktan oluşmaktadır. Ancak eser başından eksiktir. Bu yüzden eserde ilk iki hikâye yer almadığı için 98 dinî hikâye mevcuttur. Satır sayısı 11 olan eserin yazı türü harekeli nesih, kağıt türü ise abadidir. Hikâyeler genellikle numaralandırılmıştır. Numaralandırılmayan hikâyelere ise *hikâyet olındı kim* ve *hikâyet rivâyet olındı* şeklinde başlanmıştır. Yeni bir hikâyeye geçiş ifadeleri kırmızı renk ile belirtilmiştir. Hikâyelerin sonunda ise genellikle okuyucuya tavsiye veren notlar, hikâyeden çıkarılan dersler ya da genel bir dua yer almaktadır.

Eserdeki hikâyelerin kişi kadrosu ise Hz. Adem, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi peygamberler; Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin gibi ehl-i beyt; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi sahabeler; Harun Reşîd, Cüneyd-i Bağdadî gibi evliyalar ve melek, şeytan gibi soyut kavramlardır. Hikâyelerin 9 tanesinin rivayet eden kişisi ve 24 tanesinin anlatıcısı belirtilmiştir.

Eserin imla özelliklerine baktığımızda ise şu çıkarımları yapabiliriz:

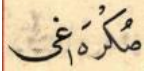
1. Kapalı e¹ (é) kullanımını gösteren hem üstün hem de esre ile harekelenme mevcut değildir.

¹ Boğumlanma noktası i ve e ünlüleri arasında bulunan e sesi. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise bu sesin, hem üstün hem de esre ile harekelenerek belirtilmesi bu sesin tespit edilmesi noktalarından biridir. Yaygın olan adlandırma olan "kapalı e" tercih

2. *dahı, mı, kim, kadar, kez* edatlarının kendinden önceki kelimeye hem birleşik hem de ayrı yazıldığı örnekler mevcuttur.
3. Hem alıntı hem de Türkçe kelimelerde ikili imlaya sahip kelime sayısı oldukça fazladır.
4. *uşşı, aşşı* gibi kelimelerin imlasında şedde kullanımı karşımıza çıkmaktadır.

Eserin yazarı ve yazılış tarihi bilinmemektedir. Ancak yapılan dil incelemesi ve karşılaştırma sonucunda eserin, Batı Türkçesinin ilk evresini oluşturan Eski Anadolu Türkçesine ait olduğu tespit edilmiştir. Her tarihî Türk lehçesinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi de bünyesinde kendine has özellikler barındırır. Bu özellikler ve eserdeki karşılıkları aşağıdaki gibidir:

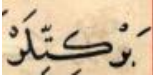
1. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, kelimelerdeki ünlü düzenini kalınlık incelik bakımından ayarlayan dil benzeşmesi oldukça kuvvetlidir. Örneğin Türkiye Türkçesinde uyuma girmeyen *-ki* aitlik eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde uyuma girerek

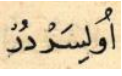
karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun örnekleri eserde de mevcuttur: *şonrağı* 80a/6.

2. Eski Anadolu Türkçesinde eski ve yeni yazı dilinden farklı olarak yuvarlaklaşma görülmektedir. Bu yuvarlaklaşma kelime kök ve gövdelerinde olduğu gibi; bazı eklerin sadece düz veya yuvarlak ünlülü kullanılmasıyla da bir uyumsuzluk oluşturmaktadır. Bu durum eserde de söz konusudur.
3. Eski Anadolu Türkçesinde bazı eklerin sadece ötümlü şekilleri bulunmaktadır. Bu ekler, *+da /+de* hâli eki, *+dan /+den* çıkma hâli eki, *-dur /-dür* fiilden fiil yapım eki, *+dur /+dür* kuvvetlendirme ve bildirme eki, *-dı /-di /-du /-dü* görülen geçmiş zaman eki, *-duğ /-dük* sıfat-fiil (partisip) ekidir. Bu yüzden Eski Anadolu Türkçesinde ünsüz benzeşmesi

yoktur. Bu durum eserde de mevcuttur: *eyitdi* 79b/6, *gidermekden*

55a/1. *yazukdur* 12b/1. Ancak eserde sadece bir örnekte görülen geçmiş zaman

eki uyuma girmiştir: *berkittiler* 24b/4.

4. Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik gelecek zaman eki *-ısar/ -iser* eserde de kullanılmıştır: *ısarırdur* 46a/5, *ılsırdur* 35a/3. Ayrıca işlek bir sıfat-fiil eki olan *-acak /-ecek*, 15. yüzyıldan itibaren gelecek zamanı çekimlenmekte de

kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumun örnekleri eserde de mevcuttur:

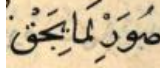
degecekdür 45b/7, *senün olacağıdı* 65b/9.

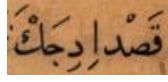
5. Eski Anadolu Türkçesinde özel bir şimdiki zaman kip eki yoktur. *-a yorur* yapısı şimdiki zamanı karşılaştırmak için kullanılmaktadır. 13. yüzyılda ilk örnekleri karşımıza çıksa da

edilmiştir. Bu sesle ilgili görüşler için bkz. Korkmaz, Zeynep. "Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*. 491-505. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş Basım, 2017.

genellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha sık kullanmaya başlanan bu yapının örnekleri eserde de karşımıza çıkmaktadır: “Denizde *gide yorurduķ*. Bir büyük cānavar *çıkđı, katı korkduķ* 47b/5.”

6. Eski Anadolu Türkçesinin beylikler döneminde kullanılmaya başlanan *-ıcak/ -icek* zarf-fiil

ekinin örneklerine eserde de rastlanmaktadır: *suvarılmayıcak* 11a/9,

ķasd idicek 23b/8.

Eserin yazılış tarihini netleştirmek mümkün değildir. Ancak *-a yorur* yapısının kullanılması, *-acak/ -ecek* gelecek zaman ekinin çekimlenmesi ve *-ıcak/ -icek* zarf-fiil ekinin kullanmış olması eserin 15. yüzyılda yazılmış olabileceğini desteklemektedir. Net bir tarih vermek mümkün değildir; genel bir ifade ile söylersek dil özellikleri Eski Anadolu Türkçesini yansıtmaktadır.

Eserin dil özelliklerinin yanı sıra söz varlığı da dikkat çekmektedir. Tarama ve derleme sözlüğünde karşımıza çıkmayan kullanımlar mevcuttur. Bu kullanımlar Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığı için katkı sağlamaktadır. Bu kullanımlar ve eser bazındaki anlamları örnekleri ile şöyledir:

1. *bağruñ pāresi*: Ciğerpare. “Gökçek yigitecük kim senüñ bağruñ pāresidür. (17a/9)”
2. *bulıt ķop-*: Yağmur yağmak. “Bir bulıt ķopđı. Ķatı tolu yağdı. (22a/4)”
3. *gönlüñüz çik çik it-*: Kalbi mutmain olmamak, aklında soru işareti kalmak. “Zinhār bir iş içinde göñlüñüz çik çik eylese; ol işi işlemeñ! Ki ben buğday yimege ķasd idicek göñlüm çik çik ideridi. (71b/8)”
4. *havā yüzi*: Gökyüzü. “Gördüm, havā yüzinden iki ısıcak etmek, bir çanaķ aş öñine geldi. (32b/9)”

Dil özellikleri ve söz varlığı açısından dikkat çeken eserde, içerik de önemli bir yer tutmaktadır. İlk olarak eserdeki dördüncü hikâyede yeryüzünü görmeye gelen bir meleğin duracak yer bulamayınca sırası ile üzerinde durduğu şeyler şu şekildedir: Cennetten gelen bir kırk bin boynuzlu bir öküz ve yine cennetten gelen yakut. Öküzün durması için ise bir taş yaratılmıştır. Taş balığın, balık ise denizde durmaktadır. Bu tasvir, mitolojik unsurlar içerdiği gibi İslamî bir etkilenme yaşadığı için de önemlidir. Bu hikâyeyi incelenebilir kılan özellikler ise şu şekildedir:

1. Bu hikâyeye sahabelerden rivayet edildiğini belirterek başlanmıştır.
2. Bu hikâyede yer alan tasvirlerin benzer versiyonlarının farklı yazılı kaynaklarda ve minyatürlerde karşımıza çıkmaktadır.
3. Hikâyede İslamiyete ait unsurlar yer almaktadır.

Bu hikâye, eserde 2b, 3a sayfalarında yer almaktadır.² Eserin dilinin sade ve anlaşılır olduğunu daha önceden belirtmiştik. Bu yüzden eserin orijinal metni ve transkripsiyonlu metni³ verilmiştir, günümüz Türkçesine aktarımına gerek duyulmamıştır.

1. Hikâyet-i Dîniyye'deki Dördüncü Hikâye

Orijinal Metin:

² Eser başından eksik olduğu için sayfa numaralandırılmasına 2a'dan başlanmıştır.

³ Transkripsiyonlu metinde yer alan transkripsiyon alfabesi fontu Oktay New Transkripsiyon'dur.

Resim 1: Orijinal Metin (2b-3a)

Resim 2: Orijinal Metin (3b)

Transkripsiyonlu Metin:

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2023, Yıl 11, Sayı: 33

Issn: 2147-8872

[2b] [...] dördüncü

3 **hikâyet** şahâbelerden rivâyet olındı kim çün tañrı te°âlâ
 4 yiri yaratdı °arş altından bir firişteh viribdi kim yiri göstere geldi
 5 yirün altına girdi kim götüre ayağın başacak yir bulmadı allahu te°âlâ
 6 firdevs uçmağından bir öküz viribdi kim kırk biñ boynuzı
 7 varıdı ve kırk biñ ayağı varıdı buyurdı kim ol firişteh ol
 8 öküz üstine başa ol firištenün ayağı ol öküz üstine
 9 karar itmedi haq te°âlâ yine firdevsden bir yâkut viribidi
 10 kalınlığı piş yıllık yolıdı öküzün sünsüni üstine kodı
 11 ol firişte ol yâkutuñ üstine başdı durdı öküzün

[3a] 1 dañı ayağı başacak yiri yoğıdı tañrı te°âlâ bir taş yaratdı yidi

2 kat yir ve yidi kat gökçe ol öküz bu taşuñ üzerine
 3 başdı taş turacak yir bulmadı tañrı tebârrake ve te°âlâ
 4 bir balık yaratdı ve ol balıguñ adı lüşiyâdur ol taşı
 5 bu balık üstine kodı balığa turacak yir yoğıdı allahu te°âlâ
 6 bir deniz yaratdı ol balık deniz üzerine durdı haq te°âlâ
 7 bil viribdi ol deniz bil üstine durdı bil tañrınun kudreti
 8 üzerine durdı ka°bu°l-añbâr eydür raızıya°llâhu °anhu iblîs
 9 ol balığa geldi vesvese eyledi eyitdi kim ey lüşiyâ bilür misin
 10 arkañda neler vardur tağlar var ağaclar var ve cânavar
 11 var dürlü dürlü mañlûklar var eger bir kez silkinseydiñ

[3b] 1 dükeli arkañdan dökilürdi kırtılurduñ dañı lüşiyâ kaşdı itdi kim

2 silkine tañrı te°âlâ bir kücücek cânavar viribidi geldi bu
 3 balıgıñ burnına girdi beynisine vardı dañı balık tañrıya feryâd
 4 eyledi tañrı te°âlâ buyurdı ol cânavar çıkdı ka°bu°l-añbâr
 5 eydür ol tañrı haqkiçün kim benüm cânum anuñ kudreti elindedür
 6 şimdi ol cânavar ol balığa karşı durur ol aña bakar eger
 7 ol balık kaşdı eylese deprenmege şoloğ sā°at ol cânavar girü
 8 burnına girür aña zahmet vire

2. Hikâyenin Tematik Açıdan İncelenmesi

Evrenin yaratılışını, doğuşunu ele alan görüşlere *kozmogoni* denir. Türk kozmogonisini en güzel şekilde yansıtan Altay Yaratılış Destanıdır. Altay Yaratılış Destanı, Verbitskiy tarafından

derlenmiştir.⁴ Bu destana göre; dünya denizden ibaretti ve ne yer ne de bir gök vardı. Tanrı Ülgen konacak bir yer bulamadı, gönlüne bir ilham⁵ geldi ve denizden bir taş fırladı, taşı tuttu üstüne bindi. İlk olarak yerleri, sonrasında ise gökleri yarattı. Daha sonra ise dünyanın yanına üç balık yaratmış, bu balıkların üstüne de dünyayı koymuştur.

Özetlenen bu destanda dikkat çeken bir unsur, dünyanın balıkların üstünde durduğunu belirtmesidir. Dünyanın yaratılışından ziyade nasıl durduğu da insanlık için düşündürücüdür. Dünyanın bir balığın, bir öküzün ya da bir kaplumbağanın üzerinde durduğu gibi düşünceler vardır. Eski Hint tasavvurlarında kaplumbağayla birlikte dünyayı denizin üzerinde tutan bir yılan vardır (Çoruhlu 2000: 99). Türk mitolojisine baktığımızda ise; Ögel (1995: 248), “Dünya, neyin üzerinde duruyor?” sorusuna sırası ile şu cevapları vermiştir:

1. Dünya, dört tane gök öküzün üzerinde duruyor.
2. Dünya, öküzlerin çektiği, çadırlı bir araba gibidir.

Ögel (1995: 249), Hindistan ve Tibet’te yaygın olan görüşün dünya ve gök kubbenin dört filin üzerinde durduğunu ve Çin’de ise yaygın olan görüşün gök kubbenin dört sütun üzerinde durduğunu belirtmiştir. Holmberg’e göre dünyayı taşıyan boğa fikri Tatarlar (Türkler) aracılığıyla İslami motifler içine girmiştir (Çoruhlu 2000:100). Çoruhlu’ya göre ise; dünyanın bir öküzün boynuzunda bulunduğu inancının dünya mitolojisine Hint mitolojisinden yayılmıştır (Çoruhlu 2000: 145).

Halk inancında öküz üzerinde duran dünyaya Farsça öküz anlamına gelen *gâv*’dan *Gâv-i Zemîn* ya da *Gâv-i Arz* denilir. Balığın adı *Behmûk* ya da *Behmût*’tur. Öküz ise, *Kiyûsa* adı verilir. (And 2007: 89). İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* adlı eserinde; *kâv-i zemîn* maddesini “Arz öküzü” şeklinde açıklamıştır. *Mâhî* maddesini ise, “Balık, balık burcu.” şeklinde açıkladıktan sonra, çok eski bir inanışa göre Dünya’nın sırası ile neyin üstünde durduğunu aktarmıştır. Ancak verdiği beyit örneklerinin konumuz ile ilişkisi yoktur.

Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* adlı eserindeki “Gâv-ı Zemin” maddesinde Nuhbe-i Vehbî şairi Vehbî bin Münebbih’den naklen aktardığı kısım şu şekilde özetlenebilir: Allah yeri yarattıktan sonra arz bir gemi gibi sallanıyordu. Büyük cüsseli bir melek yarattı ve o melek arzın altına girip bir elini doğudan, elini ise batıdan çıkararak omuzladı. Melek ayakta duramayınca Allah kırmızı bir yakuttan kaya yarattı, kayanın da duracak yeri olmadığı için bir Kiyûsâ adında bir öküz yarattı. Öküz de duracak yer bulamayınca büyük bir gövdeli Behmût adında bir balık, balık için ise bir deniz yarattı.

Onay’ın aktardığı bu kısım, çalışmamızın konusunu oluşturan hikâyeye benzemektedir. Nitekim çalışmamızın konusu olan hikâyede de balığın üstünde duran bir kırk bin boynuzlu ve kırk bin ayaklı öküz ve öküzün üstünde duran bir yakut ve yakutun üstünde duran bir melek tasviri yer almaktadır. Çalışmamıza konu olan hikâyede yer alan tasvirin benzer versiyonları başka yazılı kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynaklar şu şekildedir: *Marifetname*, Pir Sultan’ın bir şiiri, *Acâibü’l-Mahlukât* ve *Kitâbü’l-Acâibü’l-Garâib*.

⁴ Verbitskiy’in derlediği destanın tamamına ulaşmak için bkz. Ögel, Bahattin (1993). *Türk Mitolojisi - I*. s. 432-436.

⁵ Bu ilhamın kaynağı mitlerde, *Ag Ene* ya da *Ak Ana* olarak geçmektedir. Bu ilham kaynağının bir bedeni ve başında gücü temsil eden boynuzları vardır. Türk, Tatar, Altay, Yakut ve Çuvaş mitolojilerinde Deniz Tanrıçası olarak yer alır.

Bu tasvirin farklı bir versiyonu, *Marifetname*'de karşımıza çıkmaktadır. Muhammet Nur Doğan, Fuzuli'nin *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinin "*Hût eyledi habs-i Yûnis-i rûz/ Berk-i şafak oldu âsmân-sûz*" beytini açıklarken *Marifetname*'den naklen verdiği bilgilerin özeti şu şekildedir: "Hak Teala yedi denizin her birini balıklar ve çeşitli mahluklarla doldurmuştur. Yedi denizin ortasında yedi kat yer, bir gemi hareketli iken Hak Teala bir melek yaratmıştır. O meleğin ayağını basması için ise yeşil yakuttan bir kare, kayanın sabit durması için ise kırmızı bir boğa yaratmıştır. Bu boğanın kırk bin başı, kırk bin boynuzu ve kırk bin ayağı vardır. Bu boğanın adı ise Liyunan'dır. Daha sonra ise Hak Teala boğanın ayaklarının karar etmesi için bir balık, balık için ise bir deniz yaratmıştır."⁶ *Marifetname*'de de karşımıza sırası ile üst üste duran bir melek, yakut, boğa ve balık tasviri çıkmaktadır.

Başka bir yazılı kaynak ise, Osman Göl tarafından 2008 yılında Selçuk Kırbaç danışmanlığında hazırlanan *Ali b. Abdurrahman 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt (1.-35. Varak)* adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir. Bu yüksek lisans çalışması, Ali b. Abdurrahman tarafından 1365-1370 yıllarında yazılan *'Acāibü'l-Maḥlūḳāt* eserin, 17. yüzyılda istinsah edilmiş olan İstanbul Üniversitesi, TY, nr.524'de kayıtlı olan tek nüshasının transkripsiyonlu metin, dil incelemesi ve dizininden oluşmaktadır.

Eserin araştırmacı tarafından numaralandırılan 3a sayfasında şöyle bir soru ve yazarın bu soruya verdiği cevap aşağıdaki şekilde yer alır.

"Su 'âl: "Haber vir bize ki, Tañrı Te'âlâ evvel ne nesne yaratdı?"

Cevâb oldur ki: "Tañrı Te'âlâ evvel bir gevher yaratdı, yeşil zebercedden. Ol gevherüñ ululuğın [3b/01] Tañrı bilür. Ancağ andan Tañrı Te'âlâ nazar eyledi. Ol gevher heybetinden eridi, şu oldu. Andan soñra girü nazar eyledi şuya. Şu depreñdi, mevc urdı. Ol mevcden buḥâr oldu, çün düttün hevâya gitti, köpük su yüzine cem' oldu. Andan Tañrı Te'âlâ ol hevâya giden düttünden gökleri yaratdı. [3b/05] Yidi pâre kıldı, bir biri altında ḳodı. Her gök arasın beş yüz yıllıḳ yol kıldı. Ol köpük ki şu yüzine cem' oldu. Yirleri yaratdı, yidi pâre kıldı, bir biri altında döşedi. Her birinüñ arasını beş yüz yıllıḳ yol kıldı."

Ḳavlihi: *أَوْلَمَ بَرَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا⁷*

ila âyet. *Andan bir ferişte yaratdı. Tâ yidi ḳat altına gerdi, yirleri [3b/10] boynı üzerine getürdi. Bir elin maşrıḳda ve bir elin mağribden ḳodı. Ayağı bu feriştenüñ hevâda kıldı, ḳarâr eylemedi. Andan Tañrı Te'âlâ buyurdı, bir yeşil yakut getürdiler Firdevs uçmağından. Uzunluğı ol yakutuñ beş yüz yıllıḳ yoldur. Ol feriştenüñ ayağı altına ḳodılar. Ol yakut ḳarâr eylemedi. Andan Tañrı Te'âlâ buyurdı, Firdevs uçmağından bir öküz getürdiler kim, ol öküzüñ kırḳ biñ ayağı vardı. Ol yakutuñ öküzüñ omuzına ḳodılar. Boynuzları ol öküzüñ [4a/01] yidi ḳat yirden ve yidi ḳat gökden gecdi. Cümle hicâblardan gecdi, tâ 'arşun saḳfına urdı. Andan ol öküz hevâda ḳaldı. Ḳarâr eylemeyecek. Andan Tañrı Te'âlâ küm küm yaratdı, buyurdı ayağın ol küm küm üzerine ḳodı, ḳarâr eyledi. Bu kerre küm küm ḳarâr eylemedi. Allah Tebârek ve Te'âlâ bir balıḳ yaratdı. Adı [4a/05] ol balıḳuñ Nun'dur. Küm kümi anuñ arḳasına ḳodı. Başı ve ḳuyruğı anuñ yirden ve gökden geḳüp ḥalka olupdur. Bu ol balıḳdur ki, Tañrı Te'âlâ anda içdi (Göl 2008:50)."*

Göl tarafından transkripsiyonu yapılan bu metnin Türkiye Türkçesine aktarımına gerek duyulmamıştır, metnin dili oldukça sade ve anlaşılırdır. Yukarıda yer alan metinde de görüldüğü

⁶ Muhammet Nur Doğan tarafından nakledilen bu bilgilerin tamamına ulaşmak için bkz. Doğan, Muhammet Nur. *Fuzuli Leylâ ve Mecnun (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*. s.571

⁷ Enbiya, 30. Ayet-i kerimenin mealı: "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi?"

üzere, dünyanın üzerinde durduğu şeyler sırası ile şöyledir: Nun adlı bir balık, kumsal, öküz yakut ve bir melek. Ayrıca Yakutlara göre de gök 7 kattan oluşmaktadır, yazar bu görüşü ayet ile de desteklemiştir. Çalışmamıza konu olan hikâyedeki tasvirden farklı olan noktalar, balığın adının Nûn olması ve ek olarak kumsaldan bahsedilmesidir.

Diğer bir yazılı kaynak ise, Betül Bülbül Oğuz tarafından 2014 yılında Prof. Dr. Ayşe İlker danışmanlığında hazırlanan *Sürûrî'nin Kitâbü'l-ʿAcâibü'l-Ġarâib'i Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme* adlı doktora tezidir. Bu çalışmaya konu olan yazma eser, Manisa El Yazmaları Kütüphanesi 45 HK 3109 numarasına kayıtlıdır. Eser, 1552 tarihlidir.

Çalışmanın araştırmacı tarafından transkripsiyonu yapılan metinde yine araştırmacı tarafından 169a şeklinde numaralandırılan sayfada yer alan bilgileri şu şekildedir:

“bilgil ki 19-zikr etdigimiz aḥkām ve küre-i arz vasaṭ-ı havāda muʿallaḳ durduğı ḥükemā ḳavlinedür [169b] 1-ammā ʿabdullāh bin ʿabbās raḳıyallahu ʿanḥümādan mervīdür ki dimiş ḥaḳ teʿālā arzı öküz 2-üzerinde vaṣʿ eylemişdür ve öküz balıḳ üzerindedür ve balıḳ şu içindedür ve şu taş 3-üzerindedür ve taş ferişte arḳasındadır ve ol ferişte yel üstündedür yaʿni havāda muʿallaḳdur (Oğuz 2014:493).”

Bu bilgileri verdikten sonra ise, aşağıda yer alan minyatür verilmiştir:

Resim 3: *Kitâbü'l-ʿAcâibü'l-Ġarâib* Adlı Eserde Geçen Minyatür

Araştırmacı, yazma eserin Ayasofya (A3632), Topkapı (R,1088) Topkapı (H.405) Topkapı (H.409) ve British Museum (Sloane 7894) olmak üzere altı farklı nüshalarında da aynı tasvirin yer aldığını belirtmektedir. Doktora tezi çalışmasında, bu altı farklı nüshadaki minyatürlere de yer verilmiştir.

Bu tasvirlerin yer aldığı başka minyatür örneği ise, Metin And'ın *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası* adlı eserinde geçmektedir. “Dünya neyin üzerinde duruyor?” sorusunu yanıtladıktan sonra Bristih Library Add. 7894’de yer alan *Acaibü’l-Mahlukat* adlı eserdeki minyatür aktarılmıştır. Minyatür ise, aşağıdaki gibidir.

Resim 4: Bristih Library Add. 7894 *Acaibü’l-Mahlukat* Adlı Eserde Yer Alan Minyatür

Mensur eserlerin yanı sıra Pir Sultan Abdal’a ait bir dörtlükte de bir öküzün dünyayı sırtında taşıdığı inancı aktarılmaktadır. Dörtlük ise şöyledir: *Musa söyler idi bin bir kelamı/ Kudret eli ile çaldı kalemi/ Öküzü yükletti cümle âlemi/ Dünyanın temelini kuraldan beri*”. Dünyanın temelini kurulduktan beri, öküzün üstüne bütün alemlerin yüklendiği belirtilmiştir.

Bu yazma eserlerden, minyatürlerden ve şiir örneğinden hareketle inceleme açısından şu noktalara ulaşmak mümkündür:

1. Dünya bir öküzün üstünde durmaktadır. Bu öküzün adı *Kiyûsa* veya *Liyunan*’dır. Ancak halk edebiyatı kaynaklarında sarı öküz veya kızıl öküz olarak geçmektedir. Öküz, aynı zamanda Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir.
2. Öküzün üstünde durduğu bir balık vardır. Bu balığın adı, *Hikâyet-i Dîniyye*’ye göre Lusiya, *‘Acāibü’l-Mahlūkāt*’a göre Nûn ve *Kitâbü’l-‘Acāibü’l-Ġarāib*’te ise isim

belirtilmemiştir. Aynı zamanda bu balığın adının *Behmûk*, *Behmût* ve *Mâhî* şeklinde adlandırıldığı da görülür.

3. Dünyanın neyin üzerinde durduğu ile ilgili söz konusu tasvirlerin yer aldığı *Hikâyet-i Dîniyye* ve *Kitâbü'l-‘Acâibü'l-Ġarâib* eserlerinde, bu tasvirlerin rivayet edildiği kişi belirtilmiştir. *Hikâyet-i Dîniyye*'deki tasviri nakleden Kabu'l-Ahbar adlı sahabedir, bunun yanı sıra hikâyeye “*şahâbelerden rivâyet olındı*” şeklinde başlanmıştır. Kabu'l-Ahbar'a nispet edilen rivayetleri *Kitâbü Kâbi'l-Ahbar* adlı eserde toplanmıştır. “Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4923” şeklinde kayıtlı olan eserle ilgili detaylı bilgiye ulaşamamıştır. *Kitâbü'l-‘Acâibü'l-Ġarâib* adlı eserdeki rivayet eden kişi ise, Abdullah b. Abbas'tır. Abdullah b. Abbas ile ilgili detaylı bir bilgi verilmediği için zikredilen kişiye ulaşamamıştır.

Sonuç

Hikâyet-i Dîniyye, dil özelliklerinden de hareketle 15. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir eserdir. Dil özelliklerinin yanı sıra söz varlığı açısından da önemli kullanımlar mevcuttur: *Bağruñ pāresi*, *bulut kıpmak*, *gönlüñüz çık çık itmek* ve *havâ yūzi*. Esere ayrı bir önem katan ise, eserde yer alan dördüncü hikayedir. Dünyanın neyin üzerinde durduğu ile ilgili tasvirin yer aldığı bu hikâyenin, farklı versiyonları manzum ve mensur kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynaklar ise şu şekildedir: *Marifetnâme*, Pir Sultan'ın bir şiiri, *Acâibü'l-Mahlukât* ve *Kitâbü'l-‘Acâibü'l-Ġarâib*. Ayrıca bu tasvirlerin minyatür hali de yukarıda verilmiştir.

Hikâyet-i Dîniyye, *Acâibü'l-Mahlukât* ve *Kitâbü'l-‘Acâibü'l-Ġarâib* eserlerindeki, dünyanın neyin üzerinde durduğu ile ilgili tasvirleri incelediğimizde şu sonuca ulaşmak mümkündür: Dünyanın bir öküzün üstünde durduğu inancı karşımıza ilk olarak Yaratılış Destanında geçmektedir. Yaratılış Destanı, Altaylara ait ilk Türk destanları arasında yer almaktadır. Kısacası, eski Türk inançlarını yansıtır. Eski Türk inançları ile adı geçen eserlerdeki tasvirlerle ortak yönleri ise şu şekildedir:

1. Her şeyi yoktan var eden bir yaratıcı vardır.
2. Dünyada hiçbir şey yokken sadece su vardı.
3. Dünya, bir öküzün öküz de bir balığın üstünde durmaktadır.

Bunun yanı sıra Türklerin zamanla inanış biçimlerinin değişmesi ile birlikte, bu değişim eserlerine, eserlerindeki kelimelerin kökenlerine ve daha birçok konuya yansımıştır. Ancak yıllardır süregelen inançlarını devam ettirmek ve bu inançlarını yeni dinlerdeki zemine oturtmak için kendilerine destek aramışlardır. Atalarından gelen dünyanın bir öküzün, öküzün de bir balığın üstünde durduğu inancını yaşatmak için bu üç eserde de karşımıza İslam dinine ait destekler çıkmaktadır. Bu destekler ise şöyledir:

1. *Hikâyet-i Dîniyye*'ye sahabelerden ve Kabu'l-Ahbar'dan rivayet olunduğu belirtilmiştir.
2. *Kitâbü'l-‘Acâibü'l-Ġarâib* adlı eserde yine bu tasvirin Abdullah b. Asım'dan rivayet edildiği belirtilmiştir.
3. *Acâibü'l-Mahlukât* adlı eserde ise, göğün yedi kattan oluşmasını Enbiya Suresi 30. ayete dayandırmaktadır.

4. Melek, ise İslam dini ile karşımıza çıkar. Öküzün üstünde duran bir melek tasviri İslamî bir etki olduğunu da göstermektedir.

Sonuç olarak, bu eserlerde ve minyatürlerde geçen tasvirlerde İslamî bir etkinin olduğu aşikardır. Yazarlar, sözlerinin tesirini artırmak amacıyla İslam dinine ait unsurları kullanmayı tercih etmişlerdir. Yani bu eserlerde ve minyatürlerde yer alan tasvirlerin, eski Türk inancının ve İslamiyetin harmanlanarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Akman, Eyüp (2012). “Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde “Sarı/Kızıl Öküz” İnancı”. *Türkiyat Mecmuası* 22/1, 1-16.
- Albayrak, Nurettin (2001). *Pir Sultan*. İstanbul, Timaş Yayınları.
- And, Metin (2007). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. <https://docplayer.biz.tr/24706911-Metin-and-minyaturlerle-osmanli-islam-mitologyasi-oho-minyaturlerle-o-smanlı-islam-mitologyasi.html> [Erişim: 01.05.2023]
- Bayat, Fuzuli (2017). *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri*. İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar (2000). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul, Kabalıcı Yayınları.
- Dilçin, Cem (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Muhammet Nur. *Fuzulî Leylâ ve Mecnun (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göl, Osman (2008). *Ali b. Abdurrahman ‘Acāibü’l-Maḥlūkāt (1.-35. Varak)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/kab-el-ahbar> [Erişim: 01.05.2023]
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2513/30-33-ayet-tefsiri>[Erişim: 26.04.2023]
- <https://www.isa-sari.com/arapca-klavye/> [Erişim: 26.04.2023]
- <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 12.05.2023]
- Karakurt, Derya. *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*. PDF: E-kitap, <https://drmurataydin.com/turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf> [Erişim: 12.05.2023]
- Korkmaz, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2017). “Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*. 491-505. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oğuz, Betül Bülbül (2014). *Sürürî'nin Kitâbü'l-‘Acāibü'l-Ġarāib'i Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Onay, Ahmet Talat (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara, Akçağ Yayınları.
- Ögel, Bahattin (1993). *Türk Mitolojisi – I*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, Bahattin (1995). *Türk Mitolojisi – II*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pala, İskender (2014). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul, Kapı Yayınları.

Uraz, Murat (1994). *Türk Mitolojisi*. İstanbul, Düşünen Adam Yayınları.

Timurtaş, Faruk Kadri (2012). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer – Metin – Sözlük*. İstanbul, Kapı Yayınları.